

İZMİR'İN HİSAR VEYA YAKUB - BEY CÂMÎİ

M. Münir Aktepe

İzmir'de bulunan ve Osmanlı türkleri devrine âit olan kültür eserlerimizden tarihi binaları, bilhassa câmi'leri, mescidleri, medreseleri ve hanlar ile hamam ve çeşmeleri toplayarak değerlendirebilmek için bir kaç senedir devamlı şekilde çalışmaktayız. Ancak bu hususta müracaat edilecek kaynakların gayet sınırlı olması ve İzmir şehri üzerine yazılmış tarih ve seyahat-nâme gibi kitabların da, bahis konusu binalara dâir çok az bilgi vermesi sebebiyle, elde ettiğimiz malûmat pek tatmin edici olmamıştır. Fakat hiç değilse bu eserler hakkında mevcûd kayıtları, imkânımız nisbetinde, bir araya toplamanın fâideli olabileceğini düşünerek, İzmir Hanları ve Çarşıları hakkında, Tarih Dergisi'nin 25. sayısında; İzmir Medreseleri hakkında, Tarih Dergisi'nin 26. sayısında ve nihayet İzmir Câmî'leri hakkında da, Tarih Enstitüsü Dergisi'nin 3. sayısında birer makale yayınladık. İzmir Câmî'lerine âit ikinci makalemiz ise, Enstitü Dergisi'nin 4. sayısında yayıma hazırlanmaktadır. Ancak, bunlar içinden İzmir'in en büyük ve en eski olduğunu tahmin ettiğimiz Hisar Câmî'i için ayrı bir yazı yazmayı münâsib gördük. Bu itibarla, İzmir câmi'leri hakkındaki iki makalemizi tamamlayacak olan bu etüdü ayrıca sunuyoruz.

Hisar veya Yâkub Bey câmi'i adı verilen bu eser, İzmir'de, hâlen Hisar-önü denilen mevki'dedir. Câmî'in batısında Kızlar-ağası Hanı, kuzeyinde Yorgancılar Çarşısı ve güneyinde de Yağcılar ve Peynirciler çarşısı bulunmaktadır. Câmî bugünkü adını, evvelce İzmir'in sâhilinde, liman ağzında olan Hisar (Kal'a)sından almıştır.

İzmir'de, Kadife-Kal'a (Yukarı Kal'a) ve Liman Kal'a (Aşağı Kal'a) olmak üzere iki kal'a vardı. Bunlardan maada, bir de Osmanlılar'ın Girid seferine önem verdikleri tarihlerde, Dördüncü Mehmed

zamanında, bugünkü İncir-altı ile Narlı-dere arasına, yâni körfezin ağzına, Sancak-Burnu mevki'ine, Yeni - kal'a adı verilen üçüncü bir hisar yapılmıştı. Kadife - kal'a, şehrin güneyinde bulunan Kadife (Pagus) Dağı üzerine inşâ edildiğinden bu ismi alıyordu. İzmir'in sâhilinde ve liman ağzında bulunduğu söylenen Aşağı yahud Liman Kal'a ise, bugünkü gümrük binası ile Hisar-Câmi'i ve Kızlar-Ağası Hanı arasındaki sahada kalan, eski Belediye Sarayı'nın bulunduğu mahâlle yapılmıştı. Bu kal'anın ne zaman ve kimler tarafından inşâ edilmiş olduğunu kat'i şekilde bilemiyoruz. Ancak, San Pietro = Saint Pierre hisarı adı verilen bu kal'anın, ilk def'a 1261 yılında Cenevizliler tarafından inşâ olunduğu rivâyet edilmektedir¹.

Aydınoğlu Gazî Mehmed Bey'in 1311 senesinde yukarı İzmir Kal'ası'nı aldığı esnada, İzmir'in sâhilinde olan liman kal'ası, yine muhtemelen Cenevizlilerin elinde bulunuyordu². 1326 - 1328 yıllarında ise, Mehmed Bey'in oğlu Gazî Umur Bey, aşağı İzmir'i frenglerin elinden alıp, bu limanda bir donanma teşkil etmiş olduğuna nazaran, Saint Pierre yâni aşağı liman kal'asının Türkler'in eline geçtiği hususunda şübhe yoktur zannederim³. Her ne kadar Papalık, Fransa, Kıbrıs kiralığı ve Rodos ile Venedik Cumhuriyeti filolarından teşekkül eden bir Ehl-i salib donanması, 17 Eylül 1334 tarihinde, İzmir'de karaya asker çıkarmayı başarmış ise de, Umur Bey az sonra bunları tekrar aşağı İzmir'den, sâhil İzmir'inden uzaklaştırmaya muvaffak olduğu için bu liman kal'ası yine Türkler'in elinde kalmıştır⁴. Böylece İzmir limanı ve bu limana hâkim bulunan sâhil kal'ası 1344 yılına kadar, on sene daha devamlı olarak Aydın-oğulları tarafından kullanıldı. Fakat 1344 senesi ilk baharında Ağrıboz adasında toplanan Papalık, Rodos şovalyeleri ve Ceneviz ile Venedik devletlerinin filolarından kurulu, ikinci bir haçlı donanması, tekrar İzmir limanına girmeyi ve aşağı kal'a ile sâhil kısmını zabtlemeyi başardı (Aralık 1344)⁵. Bundan sonraki sene-

1 B.F. Slars ve Iconomos, *İzmir Hakkında Tedkikat* (Arap-zâde Cevdet tercümesi). İzmir 1932, s. 28-29 ve 242-243.

2 Mükrimin Halil, *Düstürnâme-i Enveri, Medhâl*, İstanbul 1930, s. 23.

3 Mükrimin Halil, *Aynı eser*, s. 25.

4 Mükrimin Halil, *Aynı eser*, s. 32-35; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri, ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969, s. 105.

5 B.F. Slars ve Iconomos, *Aynı eser*, s. 242-244; Mükrimin Halil, *Aynı eser*, s. 54-56; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 108.

lerde ise, Umur Bey, Saruhan Oğulları, Karesi Oğulları ve Osman Oğulları ile beraber, Çanak-kale Boğazı üzerinden Rum-eli'ye akınlar tazelediği için İzmir şehri ve kal'ası bir süre frenglerin elinde kaldı. Her ne kadar aşağı kal'a devamlı şekilde Türkler tarafından kuşatılmış ve burada savaşlar olmuş ise de, Umur Bey, İzmir'in aşağı kal'asına fazla önem veremediğinden, burası ölümüne kadar haçlılardan geri alınamamıştı. Nihâyet 1348'de Umur Bey'in İzmir kuşatması esnasında şehadeti üzerine, yerine geçen kardeşi Hızır Bey, İzmir'deki Lâtinler ile bir anlaşma yaparak, şehri ve aşağı kal'ayı bunlara bıraktı⁶.

İzmir kal'ası, bu tarihten itibaren 2 Aralık 1402 yılında Timur'un İzmir'i zaptına kadar hıristiyanların elinde kaldı. Yıldırım Bayezid, Batı Anadolu'yu işgal etmiş ve 1390 yılında yukarı İzmir şehirini almış olmasına rağmen, aşağı İzmir'i ve liman kal'asını, o günün siyâseti icâbı, almaya teşebbüs etmemişti⁷. Lâtinler'le bu esnada, Ege'de yapılacak bir deniz savaşı zamansızdı. Bu sebeple, ancak Timur, bu liman kal'asının etrafındaki hendeklere taş doldurmak ve kal'a bedenlerine toprak sürmek suretile yaptığı kanlı ve çok tahribkâr bir savaş sonucu İzmir'i tekrar lâtinlerin işgalinden kurtardı ve onları haraca bağladı; daha sonra da bu şehri, İzmiroğlu adile meşhur, Aydınoğlu Gazî Mehmed Bey'in torunu Cüneyd bn. İbrahim Bahadır Bey'e teslim ederek İzmir'den ayrıldı⁸.

İzmir, nihayet 1413 senesinde, Çelebi Sultan Mehmed tarafından, Cüneyd'in elinden alınarak, tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na bağlandı ve bu esnada, Rodos Şovalyeleri'nin tâmir ettirmekte olduğu, aşağı İzmir'deki liman kal'ası dahi Osmanlılar tarafından tamamen tahrib ettirildi. Böylece Lâtinlerin fesad yuvası hâline gelen mezkûr hisar, ortadan kaldırılmak istenildi⁹. Buna rağmen,

6 Mükrimin Halil, *Düstürnâme-i Enveri*, s. 78; Charles Texier, *Küçük Asya* (Ali Suad tercümesi), İstanbul 1339, c. II, s. 160.

7 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1961, c. I, s. 262 ve 317.

8 J. de Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi* (M. Atâ tercümesi), İstanbul 1329, c. II, s. 82; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 111-115; B.F. Slars ve Iconomos, *Aynı eser*, 29/30 ve 247 vd. Charles Texier, *Küçük Asya*, c. II, s. 161/162.

9 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 351; J. de Hammer, *Aynı eser*, c. II, s. 121 ve B.F. Slars — Iconomos, *Aynı eser*, s. 254 ile Râif Nezih, *İzmir Tarihi*, İzmir 1927, birinci kitab, V. forma, s. 8.

Kâtib Çelebi, üç köşeli olan liman ağzındaki aşağı İzmir kal'asının Fâtih Sultan Mehmed tarafından inşa edildiğini ve içinde bir de mescidi bulunduğunu yazmaktadır¹⁰. 1671 - 1672 yıllarında İzmir'e gelen meşhur seyyah Evliya Çelebi ise, İzmir'de iki kal'a olduğundan bahs ederek, sâhildeki hisar hakkında şu bilgiyi vermektedir.

«... Leb-i deryada bir alçak düz yerde, şekli murabba bir taş binâ kal'a-i zibâdır. Ebü'l-feth Sultan Mehmed binâsıdır. Dâiren madar cürmü bin ikiyüz seksen hatvedir. Ancak kara tarafı üç adım miktarı ihâta edüp vâsi' ve amik hendektir. Maada tarafları, deryâ döğer kal'a duvarıdır... ve kibleye nâzır iki kat demir kanadlı metin ve kesir kapıları vardır ve kal'a içinde bir mescidi ve yirmi neferatlı hânesi vardır. Andan gayri imâratdan bir âsâr yoktur...»¹¹. Evliya Çelebi, Seyahat-nâmesi'nin bir başka sahifesinde de şöyle diyor «... ve Molla Yâkub Efendi Câmî'i aşağı kal'a kapısı önünde üç mihrablı, tahtanî câmî-i kadîmdir ve üç kapısı vardır. Orta kapı üzre tahrîr olunan tarihidir.

قد بنى هذا الجامع الشريف لوجه الله تعالى وزمانه مولا المولى مولانا يعقوب في من
هجرة النبوة في سنة الف

Bu câmî'in üç mihrabı olmasının aslı, üç sâhibü'l-hayrat birer mihrablı câmî' edüp, ilhak ettikleri için üç mihrablıdır ve iki mihrab dahi taşra sofalarında vardır ve leb-i deryada tenk mahâlde olmağla bunun dahi haremi yoktur. Amma câmî ile kal'a kapısı önünde mâbeyn-i hümdâ câmî'in bir âb-dest havzu vardır. Şadırvanı revân olmadadır ve üzeri kurşun örtülü maksûre var bir havz-ı ma'-i hoş-güvardır ve câmî'in nisfı kurşunludur ve nisfı kiremitlidir...»¹².

Yukarıda vâzih olarak görülüyor ki, İzmir'in sâhilinde bulunan

10 Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1145, s. 669.

11 Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, İstanbul 1935, c. IX, s. 90; Tarihsiz bir İcmâl Defteri (Bak, *Defter-i İcmâl-i havass ve timar-hâ-i livâ-yi Aydın*), Başbakanlık Arşivi, nr. 139. vrk. 16/a ile Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'ya âit 1089 (1678) tarihli vakfiyede dahi bu kal'anın mevcûdiyeti bahis konusudur. Bak. İzmir, vakıflar Müdürlüğü, *III. Vakfiye Defteri*, vrk. 1.

12 Evliya Çelebi, *Aym eser*, c. IX, s. 94/95.

aşağı liman kal'ası, sonradan yine yaptırılmıştır ve biri, tarihçesini etraflı şekilde verdiğimiz bu aşağı kal'anın içinde, diğeri de aynı kal'anın dışında ve kal'a kapısı önünde olmak üzere, hisarla alâkalı şekilde bir mescid ile bir câmî mevcuttur. Bunlardan kal'a içinde bulunan mescidin evvelâ kilise olarak inşa edilmiş olduğu söylenilmektedir. Ancak 1326-1328 yıllarında Aydın-oğlu Mehmed Bey'in oğlu Umur Bey'in bu kal'ayı zabt etmesi üzerine, içindeki kilise câmî' hâline getirilmiştir. Fakat 28 Ekim 1344'de İzmir kal'asının tekrar Lâtinler eline geçmesiyle, bu mescid de eski hâline ifrağ olduğu için Hisar içinde yine mescid yerine bir kilise meydana çıkmıştır¹³. Hiç şüphesiz bu hâl, kal'a el değiştirdiği müddetce, devam etmiş ve sonunda, müslümanlar tarafından, yine mescid hâline getirilerek, sonuna kadar böyle kalmıştır. Bizce, gerek Kâtib Çelebi'nin, gerek Evliyâ Çelebi'nin Fâtih devrinde kal'a ile beraber yapıldığını söyledikleri mescidin esâsında bu kiliseden muhavvel veya onun yerine yapılmış mescid olması gerekmektedir. Hâlen kal'a tamamen ortadan kalktığı için, bu kal'a içindeki mescidden de ortada bir şey kalmamıştır.

Kal'a dışında, Hisarın önünde bulunan ve Evliya Çelebi'nin Molla Yâkub Efendi'ye âit olduğunu söylediği câmî hakkında ise, İconomos şunları yazmaktadır: «... Marmara'da yaptığı akından avdetinde Umur Bey bu kal'ayı (İzmir'in sâhil kal'asını) istirdad edemediği gibi, şovalyelerin limandaki galib mevki'lerini de ele geçiremedi ve İzmir'in mahâllât-ı mütecâviresine de hâkim olamadı. Ma'mâfih şehrin diğer kısmı Türkler'in elinde idi. Bu vekayi'i tâkib eden sene zarfında, 1345 yılında Papa, İzmir'e âdet-i zamâne vec-hile Roma'da takdis ettiği İstanbul patriğini gönderdi. Fakat Lâtinler patriklerle birlikde elyevm Hisar Câmî'i olan kiliseden bir paskalyayı tes'îd için çıktıkları sırada, Umur bunlara hücum ederek bir çoğunu kılıçtan geçirdi...»¹⁴. Bu hususla alâkalı olarak, Charles Texier dahi şöyle demektedir :

«... Lâtinler İzmir'in hâkimi olarak, kilise işlerini tanzim için, İstanbul'da Papa nâmına intihab edilmiş yeni patrik gönderdiler; fakat en büyük kilisede bu patriğin duâsı esnasında, Emîrin daha

13 Mükrimin Halil, *Düstürnâme-i Enveri, Medhâl*, s. 56.

14 B.F. Slars ve İconomos, *İzmir Hakkında Tedkikat*, s. 29.

bozulmamış olan kıtaatı şehre hücum ederek bütün hıristiyanları katlettiler...»¹⁴.

Bu ifâdelere nazaran, İzmir'in liman ağzındaki kal'ası önünde bulunan câmi'in dahi esâsında en geç olarak, XIV. yüz yılın başlarına âit bir kilise olduğu söylenebilir. Gerçi bugünkü Hisar Câmi'inin, ne zaman ve kimin tarafından inşâ edilmiş olduğunu henüz kat'i şekilde bilemiyoruz. İconomos, evvelâ kilise olarak yapıldığından bahsettiği bu eserin, tarihçesi hakkında hiç bir bilgi vermiyor. Türk kaynaklarından en mufassal malûmat veren Evliya Çelebi de, bu eserin önce Molla Yâkub Efendi'ye âit olduğunu söylüyor. Bilâhîre, üç mihrabı bulunduğu için, aslında üç sâhibi vardır diyor. Daha sonra Câmi'-i kadîm diye bahsettiği eserin, hâlen mevcûd olmayan hicri bin tarihli bir kitabesini veriyor. Hasılı, verdiği bu bilgiler biri-birini tutmuyor. Gerçi, Yâkub isminin bu câmi' ile yakın bir alâkası bulunduğu kanaatindeyiz. Çünkü, İzmirli Saçmacı-zâde es-Seyyid el-Hac Ahmed Ağa bn. es-Seyyid Mehmed Efendi'ye âit gurre-i Cemâziyü'l-âhire 1265 (24. Nisan. 1849) tarihli bir vakfiyede «Medîne-i mezbûrede Lîman kal'ası kurbünde vâki' sâlifü'l-beyan Yâkub Bey binâ eylediği câmi'-i şerif...» ifâdesi geçmektedir¹⁵. Diğer taraftan es-Seyyid Hâfız Musa Efendi'ye âit 1254 (1838) tarihli bir vakfiyede dahi «... Câmi'-i Yâkub Bey kurbünde altı aded dükân...» kaydı bulunmaktadır¹⁶. Bunlardan maada «Dârü's-saadeti's-şerife ağası merhum Beşir Ağa¹⁷, vakfından, İzmir'de Yâkub Bey câmi'i evkafı¹⁸ ve «İzmir'de Kasab Hızır mahâllesinde, Yâkub Bey câmi' şerifinde vâki' yazıcı-yı esbak mevkuâtî Seyyid el-Hac Ahmed Efendi vakfı¹⁹ ile «İzmir'de Yâkub Bey nâm-ı diğer Hisar Câmi'-i şerifinde yazıcı-yı esbak İzmirî es-Seyyid el-Hac Ahmed Efendi Kütübhânesi»²⁰ gibi daha bâzı kayıd suretleri bize gösteriyor ki, İzmir'de bulunan ve bugün Hisar Câmi'i adını verdiğimiz,

14* *Küçük Asya*, c. II, s. 160.

15 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 55.

16 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *I. Vakfiye Defteri*, s. 16.

17 III. Ahmed ve I. Mahmud devri Kızlar-ağası. XVIII. yüz yılın ilk yarısında yaşamıştır.

18 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. IV, 8/805.

19 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. I, 3/2184.

20 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. II, 8/1173 ve İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 117/118.

Hisar-önü mevki'indeki eser, bundan bir kaç asır evvel ve belki de çok daha önceleri, Yâkub Bey câmi'i adı ile meşhurdu. Fakat bu Yâkub Bey kimdi? Hisar Câmi'i ile ne şekilde bir münâsebeti vardı? Hangi sebepten dolayı Hisar Câmi'ine aynı zamanda Yâkub-Bey Câmi'i demişlerdi? Yâkub Bey, hakikaten bu eserin bânisi mi? yoksa İconomos'un kilise olduğundan bahsettiği bu eseri, câmi'e tahvil eden, veya tâmir ettiren bir başka kimseymiş. İşte bu hususları henüz açık olarak bilemiyoruz.

İzmir Müzesi'nde, İzmir câmi'lerine âit bulunan eski eser fişlerinde ve Bay Hakkı Gültekin'in *İzmir Tarihi* adlı eserinde, Hisar Câmi'i'nin hicri 1006 (1597-98) yılında, Aydın Oğulları'ndan, Özdemir-oğlu Yâkub Bey tarafından yaptırıldığı yazılıdır²¹. Fakat bu bilginin nereden alındığı gösterilmemiştir. Diğer bir *İzmir Tarihi* yazarı olan Râif Nezih Bey dahi, aynı şekilde, yer göstermeden «Hisar Câmi'ini eşrafdan Yâkub Bey inşâ ettirmiştir» diyor²². Zannediyoruz ki, bu tahminler, *Evliya Çelebi Seyahat-nâmesi* ile vakıf defterlerinde mevcûd, yukarıda gördüğümüz kayıtlardan istihraç edilmiş olmalıdır. Biz, Yâkub Bey'in veya Aydınoglu Yâkub Bey'in kim olabileceği husûsunu araştırdık ve evvelâ İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın, *Anadolu Beylikleri* adlı kitabında, biri, Tire hâkimi Süleyman Şâh'ın oğlu Yâkub Bey, diğeri de, Aydınogulları ulemasından Mehmed oğlu Yâkub olmak üzere, iki şahıs tesbit ettik²³. Bilâhîre, Himmet Akın'ın *Aydınogulları tarihi hakkında bir araştırma* isimli kitabını inceledik. Buradan da, yine biri 1349 yılında vefat eden Süleyman Şâh'ın oğlu Yâkub Bey; diğeri ise, 1343'de ölen Gazi Ummur Bey'in kızı Hundi Paşa Hatun oğlu Tursun Bey'in oğlu Yâkub Bey olmak üzere iki kişi bulduk²⁴. Böylece, Aydınogulları ile alâkalı ve Yâkub isimli üç kişi ortaya çıkmış oluyordu. Bunlardan ikisi, Aydınoglu Gazi Mehmed Bey'in soyundan geliyor; diğeri de bunun oğlu İsâ Bey zamanında ilim adamı olarak, Selçuk'da yaşamış bulunuyordu. Nihayet, İzmir'le alâkası bulunan bir Yâkub Bey daha vardı ki, bu da şehzâde Mustafa bn. Sultan Süleyman'ın kö-

21 *İzmir Tarihi*, İzmir 1952, s. 56.

22 *İzmir Tarihi*, İzmir 1927, Birinci kitap, 12. forma; s. 11.

23 Ankara 1969, s. 110, 111, 113, 120.

24 İstanbul 1946, s. 202.

lesidir. Sonradan müderris olmuş ve Bosna, İzmir, Kütahya molla-lığı yapmıştır²⁵.

İzmir'de, Vakıflar Müdürlüğü'nde mevcûd Vakfiye Defterleri'n-de ise, sâdece Aydınolu Gazi Mehmed Bey'in oğlu Süleyman Şâh (öl. 1349) oğlu Yâkub Bey'in kızı Hafsa Hatun'a âit, hicri 822 (1419) tarihli arabca bir vakfiye sureti ile bunun tercümelerini bulabildik²⁶.

Hafsa Hatun, Tire ve civarındaki bir çok köylerde mevcûd arazisile sâir yerlerden gelen gelirinin bir kısmını evlâdlarına bıraktıktan sonra, diğeri bir kısmını kardeşi Ahmed Efendi'nin oğlu Mustafa Bey'in Yenişehir civarındaki zâviyesine vakf ediyordu. Fakat babası Yâkub Bey'in her hangi bir eserine veya İzmir'de olan câmi'lere, ezcümle Hisar Câmi'i'ne dâir bu vakfiyede hiç bir bilgi yoktu. Diğeri taraftan Aydınolu Gazi Umur Bey'in torununun oğlu olan Yâkub Bey ile de alâkalı olarak bu vakfiye defterlerinde her hangi bir kayda tesadüf edemedik.

Bunların dışında, 1331 - 1332 tarihlerinde İzmir'e gelmiş olan meşhur seyyah İbni-Batuta dahi *Seyahat-nâmesi*'nde, İzmir'le ilgili olarak şunları yazmaktadır: «... İzmir'e azîmet eyledik ki, sâhil-i bahirde büyük bir belde ise de, kısm-ı a'zamı elyevm virandır. Kısm-ı âlâsına muttasıl kal'ası vardır. Orada tarikat-ı Ahmedîye'den sâlih, fâzıl Şeyh Yâkub'un zâviyesine indik. Belde hâricinde Şeyh İzzeddin bn. Ahmed Rufâi ile mülâkat ettik. Mümâileyhin refâkatinde kibâr-ı meşâyihden Zâde-i Ahlâfî ile yüz fakir vardı. Emir-i belde bunlar için çadırlar rezk ettirdiği gibi Şeyh Yâkub da ziyâfet çekti. Ziyâfetde hazır bulunarak onlar ile görüşdüm...»²⁷.

Burada görülüyor ki, XIV. yüz yılın başlarında, İzmir'de yaşayan ve büyük bir zâviyeye sâhib bulunan, Şeyh Yâkub adında bir zât daha vardır. Fakat bütün bu Yâkub'lar ile Yâkub Bey veya Molla Yâkub Câmi'i (Hisar Câmi'i)'nin ne dereceye kadar münâsebeti vardır, henüz bilemiyoruz; yâni bugün Hisar Câmi'i adı verilen Yâkub Bey Câmi'i'nin ilk inşaat devirlerini elde mevcûd bilgi ile kat'i

25 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 648. Bu Yâkub Bey'in ölümü, 14 Ramazan 1002 tarihindedir.

26 Bak, II. *Vakfiye Defteri*, s. 101 ve III. *Vakfiye Defteri*, s. 305.

27 Mehmed Şerif tercümesi, İstanbul 1335, c. I, s. 335/36.

şekilde ifâde etmek mümkün olamıyor. Ancak, Kâtib Çelebi'nin ve daha sonra Evliya Çelebi'nin bu eserden bahsetmeleri husûsuna dikkat olunursa, XVII. yüzyılın ilk yarısında mevcûd bulunduğu kat'iyetle söylenebilir. Diğeri taraftan, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve 1876 yılında ilk meb'ûsan meclisine İzmir millet vekili olarak iştirâk etmiş bulunan Dellâl-başı zâde Râgıb Paşa'nın verdiği bilgiye dayanarak, oğlu Mehmed Bey ise, bugünkü Hisar Câmi'i ve civarı hakkında, biraz daha değişik olarak şu malûmatı vermektedir. Mehmed Ali Bey'e nazaran: «... Bu câmi'i şerif ittisâlinde kezâ âsâr-ı selefden harâbiyeti cihetile hâl-i hâzır şerifi zâil olmuş Dârü's-saadé ağası Beşir Ağa'nın Cezayir Hanı tabir edilen kârgir hanı²⁸ ile ittisâlinde Şam, Hama, Humus, Haleb akmâse ma'mûlâtı satılan Bakır ve Çuha bedestenleri²⁹ vardır... Bu hanın ve bedestenlerin civarında evkâf-ı mülhakadan olup şehrin vasatında bulunan kârgir Hisar câmi'i şerifi vardır ki, meydanlığı ve çifte şadırvanı ile İzmir'deki câmi'lerin hemen hepsinden büyük ve müzeyyendir. Dış avlusunda küçük bir kütüphânesi ile muvakkit-hânesi de vardır...»

Timur'un askeri ile Tire'de kışladığı hengâmda İzmir şehrinin Hisarı önündeki Limanı imlâ ve Ok-kal'ası denilen hisarı tahrib ettirmiş olduğu malûmdur³⁰. İzmir'de rıhtım inşâ edilmezden evvel, Girid Hanı³¹, Saman iskelesi³², Meyve-i ter gümrüğü pişgâhına, yâni İzmir'in bu eski, marûf hisarının etrafına gemilerin lengerendaz olduğunu gören, bilen bâzı sâl-dîde zevat mevcûd olup, ezcümle pederim Dellâl-başı zâde (1293 meclisinde İzmir meb'usu olarak bulunan) Râgıb Paşa, tafsilâtile malûmatını beyân ve hikâye eder.

İzmir rıhtımının inşâsından sonra esâsen yıkık ve harab olan Hisar'ın bakıyye duvarları dahi vâli-yi vilâyet Hamdi Paşa zamanında³³ yıktırılarak o mahâl ve mevki' çarşı hâline getirilmiştir.

28 Münir Aktepe, *İzmir Hanları ve Çarşıları* (Tarih Dergisi), İstanbul 1971, sayı 25, s. 133/34.

29 Münir Aktepe, *Aynı makale*, s. 150/51.

30 Bu husûsta, yukarıda bilgi verilmiştir.

31 Münir Aktepe, *İzmir Hanları ve Çarşıları* (Tarih Dergisi), İstanbul 1971, sayı 25, s. 125 vd.

32 Münir Aktepe, *Aynı makale*, s. 153.

33 Hamdi Paşa, 13 Eylül 1287; 27 Şubat 1289 ve 25 Ocak 1293 tarihlerinde olmak

Hisar Câmî'i şerifinin isminden de anlaşılacağı üzere, Hisar'ın içinde bulunan bu câmî-i şerif ahad-ı nâsım ve ashâb-ı hamîyyetin muâvenetleriyle müceddeden ta'mîr, tevsî' ve tecdîden binâ edilmiştir... Pederim Râgıb Paşa³⁴ beraber olduğu hâlde, olvaktin eşrafının tensîb ve tasvîbi ile tevliyyetine Şamlı Abdülkadir Paşa³⁵ merhûm nasb ve tâyin edilmiş ve 1298'de vuku' bulan zelzelede kubbe-leri ve minâresi sakatlanmakla bu def'a mühendis Ruko vasıtasile minâresi yeniden inşâ, kubbe ve dahili tâmir ve tezyin olunmuştur. Câmî'e Abdülkadir Paşa'dan sonra oğlu Tefvik Paşa, tevliyyet yolu ile nezâret etmektedir...

Câmî-i şerifin civarında ve eski hisarın dâhilinde bulunan Belediye dâiresi, keza Hisar arsası üzerine vâli Halil Rifat Paşa³⁶ merhûm zamanında, yeminindeki mescid ile ma'en gayet dil-nişin bir tarzda inşâ edilmiş olan şehrin iki dâire-i belediyesinden birisi lağvedilerek bu dâire Belediye dâiresi olarak isti'mâl edilmektedir...³⁷

Yukarıda verilen bu izahattan anlaşılacağı vechile, Hisar Câmî'i'nin inşâ târihi meçhûl kalmakla beraber, geçirdiği tâmirleri dahi sırasile tesbit etmek müşkilât arz etmektedir. Hicri 1298 (1881) tarihine âit Aydın vilâyetine mahsus bir sâl-nâmede mevcûd bulunan «Hisar Câmî-i şerifinin binâsı 1227»³⁸ kaydı ise bizce tesbit edilebilen en eski tâmir tarihi olmalıdır. Hisar Câmî'i'nin 1285 (1868/69)'de vuku'a gelen şiddetli bir deprem sonunda çok zarar gördüğünü ve kubbelerinin sakatlandığını yine bu *Sâl-nâme*'den öğrenmekteyiz³⁹. Nitekim, hâlen Hisar Câmî-i güney kapısı üzerinde bulunan hicri 1287 (M. 1870) tarihli kitâbe de aynen şöyledir.

üzre üç defa İzmir vâililiğine tâyin edildi. Birincisinde, 8 ay 9 gün; ikincisinde, 10 ay 18 gün; üçüncüsünde de 2 sene 6 ay bu görevde kaldı. Bak, İbrahim Cavid, *Aydın vilâyetine Mahsûs Sâlnâme*, sene H. 1308, c. I, s. 79.

34 28 Nisan 1299 tarihinde, Rumeli Beylerbeyi pâyesile, İzmir merkez mutasarrıfı (vâli muâvini) idi. Bak, *Aydın vilâyeti Sâlnâmesi*, sene H. 1308, c. I, s. 81.

35 Hicri 1308 yılında, Rumeli Beylerbeyi pâyesile, İzmir vilâyet idâre meclisi üyesidir. Bak, *Adı geçen sâlnâme*, s. 95.

36 Halil Rifat Paşa, biri 16 Ekim 1301, diğeri 9 Haziran 1305 de olmak üzere iki defa İzmir vâililiğine getirilmiştir. Bak, *Adı geçen Sâlnâme*, s. 79.

37 Râif Nezih, *İzmir Tarihi*, İzmir 1927, Birinci kitap, 18. forma, s. 9/10.

38 *Aydın Sâlnâmesi*, 1298, s. 25; Râif Nezih, *Aynı eser*, F. 13, s. 4.

39 *Aynı eser*, s. 27.

- 1 Bâb-ı behište misâl etmiş bunu dânâ
Ki indî mü'minatda Kâ'be-i zîbâ
- 2 Teveccüh eyleyen zevat bulur ihsan karibinde
Eder rahmet âna elbetde hazret-i Mevlâ
- 3 İzmir mütehayyizanından Hacı Mehmed Efendi-zâde
Müteveffa Hacı Ali Bey eyledi bu bâbı ihyâ
- 4 Eder cümle murâdın Hak ihsan ânın elbet
Ne ziyet verdi Câmî'e ne a'lâ ve hem ra'nâ⁴⁰.
Sene 1287

« نيزت وردی جامعه . تااعلا وهم رعنا »

Diğer taraftan 15 Şevval 1295 (12 Ekim 1878) tarihli bir vakfiyede ise, Midilli adası sâkinlerinden, Cezâyir-i Bahr-i Sefid vilâyeti Alay-Beyi İbrahim Bey bn. Osman Efendi bn. Abdullah Efendi'nin, bu câmî'in levâzımâtını tamamlamak için bir mikdar para bıraktığını görüyoruz⁴¹. Hisar Câmî'i, 1298 (1881) yılında dahi bir zelzele dolayısıyla sakatlanmış ve mühendis Ruko vâsıtasile minâresi yeniden inşâ, kubbe ve içi tâmir ve tezyin olunmuştur⁴². Câmî'in cümle kapusu karşısında bulunan bahçe kapusu üzerindeki ve «*Kitâbe* de, kanaatımızca bu tâmirle alâkalı olmalıdır. Ayrıca, İbrahim Cavid Bey dahi, Aydın vilâyetine mahsûs H. 1308 (1890/91) tarihli *Sâl-nâme*'sinde, 2 Şevval 1307 (22. V. 1890) de, İzmir vâlisi bulunan Halil Rifat Paşa tarafından, harab ve mâil-i inhidam olan Hisar Câmî-i şerifi minâresinin, vakfı vâridatından, bir tarz-ı mergubda yeniden inşâsına vesâtet buyrulduğunu yazmaktadır⁴³. Bunlardan maada, Câmî'in tâmir kitâbelerinden bir diğeri dahi, oldukça yeni tarihli olup, son cemaat mahâllinde ve minâre kapısı üzerindedir. Burada, harab olan câmî'in, İzmir vâlisi Kâzım Paşa tarafından tâmir ettirildiği kayıtlıdır. Kitâbe aynen şöyledir: «İzmir vâlisi Mîrlivâ

40 Bu kitâbe manzum olmasına rağmen, son satır, ebced hesabı ile 1287'den fazla çıkıyor.

41 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 3.

42 Râif Nezih, *İzmir Tarihi*, İzmir 1927, I. Kitap, 18 F., s. 10.

43 *Adı geçen Sâlnâme*, s. 89.

Kâzım Paşa zamanında câmi tâmir ve minâre müceddeden inşâ edilmiştir. 1343 = 1927»⁴⁴.

Bugünkü Hisar câmi'i avlusuna, iki sütun üzerine oturan geniş kemerli tâç bir kapı ile girilir. Avlusu çok küçüktür. Burada bulunan son cemaat mahâlli, üzeri kurşun kaplı yedi kubbe ile örtülüdür. İkinci kademede beş kemer vardır, ve her kemerin içine şebekeli iki pencere açılmaktadır. Aynı zamanda bu kademenin örtüsü dahi, kurşun kaplı beş kubbedir. Son cemaat mahâllinin doğusunda ve batısında bulunan yan mekânların üzeri dahi ikişer kubbe ile örtülüdür. Bu kubbeler, sekiz köşeli kasnaklara oturmaktadır. Üçüncü kademeyi, sekiz köşeli yüksek tanbura oturan, kurşun kaplı ana kubbe teşkil eder.

Kesme taşdan yapılan minârenin kâide kısmı son cemaat mahâlli içinde kalmıştır. Son cemaat mahâlli, 1228 (1813) yılında yapılan büyük tâmir sırasında ilâve edilmiş bulunuyordu⁴⁵.

Ana mekâna geniş kemerli üç kapı ile girilmektedir. Orta kapının üzerinde, mermer korkuluklu bir küçük balkon vardır. Bunun altında, tesbit olunabilen ilk tâmir tarihi «1228» görülür.

Ana mekânın ilk giriş kısmı beş; yan mekânlar ise ikişer kubbe ile örtülüdür. Esas ana mekân da altı istinadlı olup, tromplu bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe kasnağında on altı pencere vardır. Konsollara oturan bir balkon, kubbenin kasnağını çevirir. Kubbe sistemini taşıyan kemerler, kuzeyde iki, doğu ve batıda birer, güneyde de iki yarım sütun üzerine oturur. Sütun başlıkları Korint tarzındadır. Sedef kakmalı, ahşap bir minberi vardır. Câmi'in iç süslemeleri daha ziyâde altın yaldız ile tezyin edilmiştir. Kubbe, hendesî şekilleri ihtivâ eden kalem işleriyle örtülüdür⁴⁶.

Hisar Câmi'inin kuzey cebhesine düşen dış avlusunda, yâni bugün çiçekcilerin ve tesbihcilerin bulunduğu meydanda, bir kütübhâne ile müvakkit-hânesi iki de sebili bulunuyordu. Bunlardan kütübhâneyi, İzmirli sâbık yazıcılardan Seyyid Hacı Ahmed Efendi

44 Bu tarihte, bir gece saat 10 sıralarında meydana gelen şiddetli zelzele neticesi, Hisar câmi'i minâresi, son cemaat mahâlli üzerine devrilerek câmi'i harab etmişti.

45 Halil Gürkaya, İzmir Câmi'leri (yeni-asır Gazetesi), 10.1.1965.

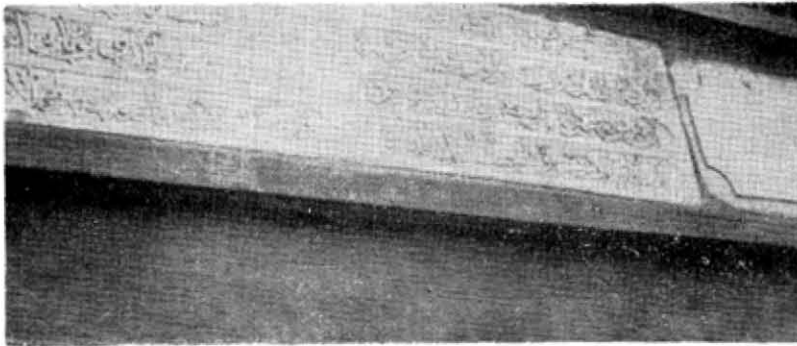
46 Işık Ungan, İzmir Câmi'leri, (San'at Tarihi Tezi), İstanbul 1968, s. 8/11.

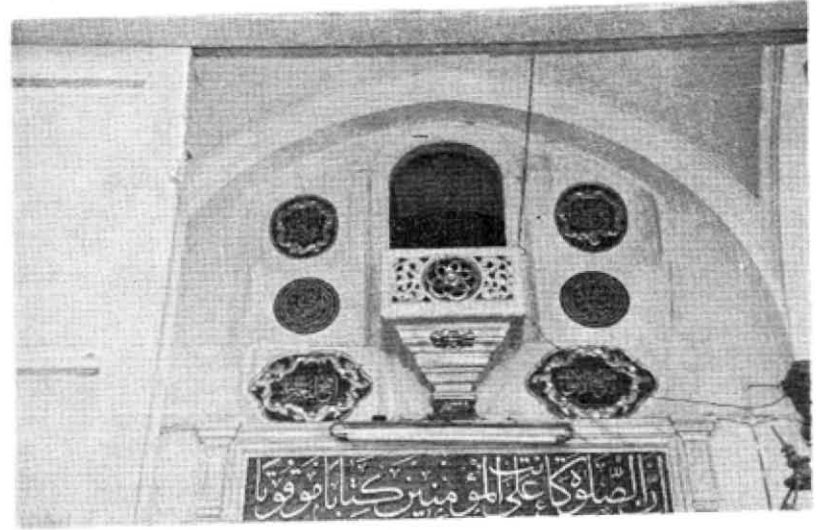
Nr. 1: Hisar Câmi'i, Genel Görünüş.

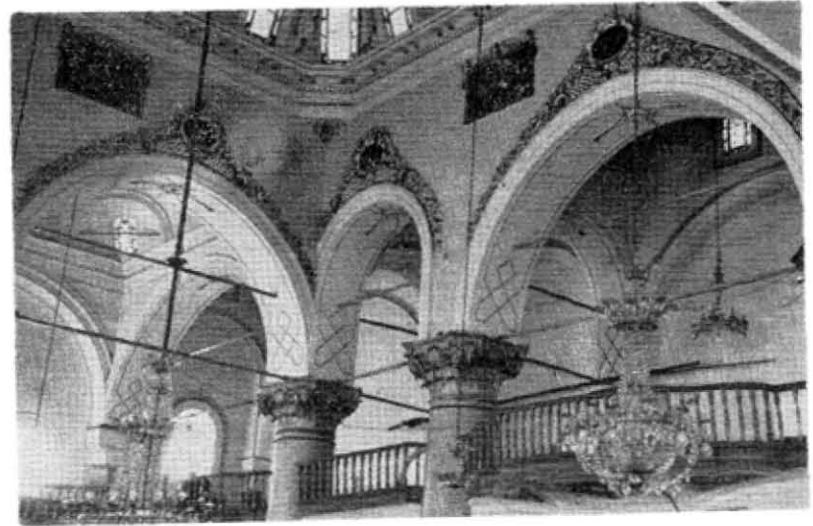
Nr. 2 : Hisar Câmî'i Ön Cebhesi.

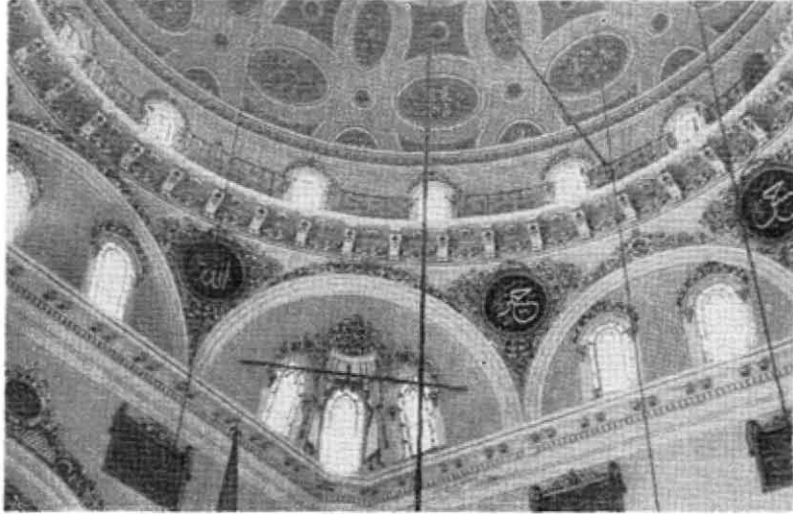
Nr. 3 : Hisar Câmî'i, Güney Kapısı üzerindeki 1287 tarihli Kitâbe.

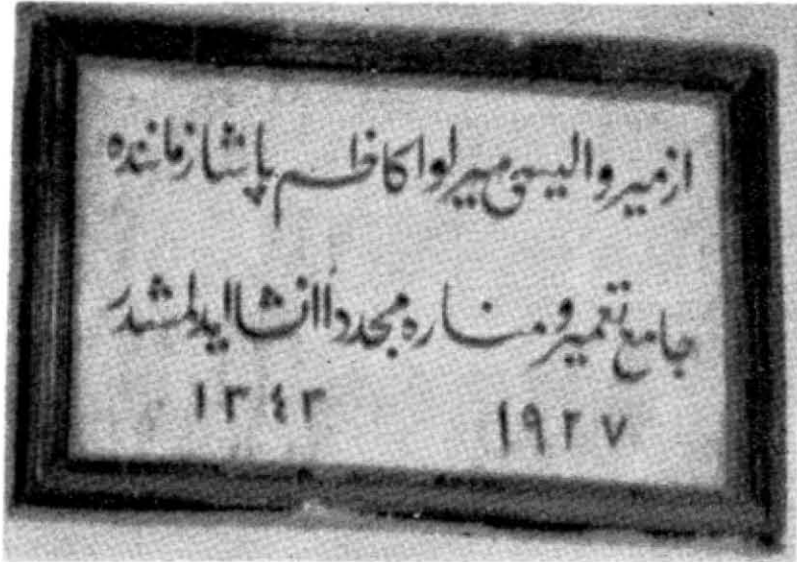
Nr. 4 : Hisar Câmî'i, ana giriş kapısı üstü.

Nr. 5 : Hisar Câmî'i iç kemerler.

Nr. 6: Hisar Câmî'i Kubbesi.

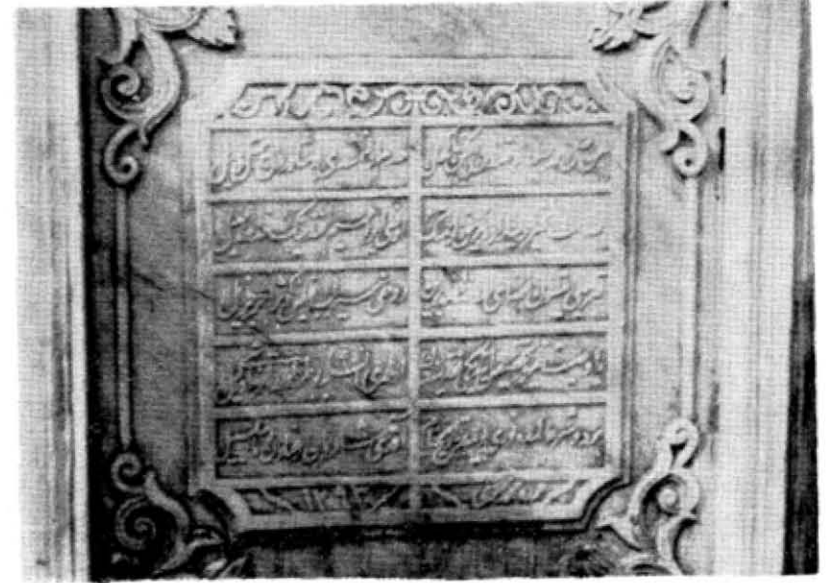
Nr. 7: Hisar Câmî'i Minâresinin 1927 tarihli Kitâbesi.

Nr. 8: Hisar Câmî'i Mihrab ve Mînberi.

Nr. 9: Hisar Cami'i iç Görünüş.

Nr. 10: Hisar Cami'i, 1293 tarihli Şadırvan Kitâbesi.

Nr. 11: Hisar Cami'i, 1300 tarihli Şadırvan Kitâbesi.

yaptırmıştı. Sonradan, İzmir Taze-meyve Gümrüğü kâtiblerinden Hacı Mehmed Efendi oğlu Nüzhet Osman Efendi ise, kendine âit kitaplarla birlikde, amcası Mustafa Efendi'nin kitaplarını dahi bu kütübhâneye koymuş ve 28 Ekim 1802 (Gurre-i Receb 1217) tarihli vakfiyesile de, kütübhânenin hâfız-ı kütübüne günde on akça tahsisat bağlamıştı⁴⁷.

Hisar Câmî'i önündeki dış avluda ve esas avluya giriş kapısının sol tarafında, Çiçekciler içinde olan şadırvanın su hazinesi üzerinde ise, aynen şu kitâbe vardır.

- a. An-asıl Ahmed Said vakfından iken nâgehan
Hedm olunmuşdu bu şadırvân-ı bî-misl ü adıl
- b. Sâhibü'l-hayr Evliya-zâde garik'ür-rahmetin
Oğlu İbrahim Efendi'nin hüdâvend-i celil
- c. Kabrini etsün fezây-i ravzâ-i hûld-i berin
Rûhunu sîrâb-ı feyz-i kevser-i ecr-i cezil
- d. Bâ-vasiyyet hayra tahsis ettiği nakdîneden
Oldu inşâyâ bu tarz üzere karındâşı vekil
- e. Bir düşer âlemde Nûrî böyle bir târih-i tam
Akdı şadırvân-ı ra'nâdan bu ma'-ı selsebil.

Mehmed Fikri

1293 (1876)

Burada adı geçen ve esas şadırvanın bânisi olması lâzım gelen Ahmed Said hakkında henüz tam ve kat'î bir bilgiye sahip değiliz⁴⁸. Şadırvanın ilk inşâ tarihi de bulunmadığından, ne zaman yapıldığını bilemiyoruz. Diğer taraftan, kütübhânenin bânisi Seyyid Hacı Ahmed Efendi ile bu Ahmed Said Efendi arasında bir münâsebet var mıdır? Bu hususta da bir kayda tesadüf edemedik. Ancak 1876 (1293) senesinde şadırvanı esaslı şekilde tâmir ettiren İbrahim Efendi'nin mensûb bulunduğu Evliya-zâde âilesinin, İzmir'in tanınmış, zengin âilelerinden biri olduğu ve bu şehirde bir çok eserler

47 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *I. Vakfiye Defteri*, s. 181; *II. Vakfiye Defteri*, s. 117/18; Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. II, 8/1173.

48 Bu hususta bak, Münir Aktepe, *Osmanlı Devri İzmir Câmî'leri* (Tarih Enstitüsü Dergisi), İstanbul 1973, s. 190/91.

vücuda getirerek, nâmlarına mahâlleler kurulduğu mâlûmumuzdur⁴⁹.

Hisar Câmî'i önünde ve bahçeye giriş kapısının batısında olan ikinci şadırvan ise, hicri gurre-i Cemâziyü'l-âhire 1300 (9 Nisan 1883) tarihinde Bakırcı Mehmed Efendi'nin oğlu Hacı Mahmud Efendi tarafından yaptırılmıştır⁵⁰. Kitâbesi aynen şöyle yazılıdır.

- a) Bakırcı Hacı Mahmud etti hüsn-i himmetin derkâr
Edüb nakd-i mesâisin bu hayrâta hemen(?)
- b) Hakikatda şu meydâna sezâdır böyle bir hayrat
Bu ma'-i selsebil etsün yine atşân [ı] hep ihyâ
- c) Şeref verdi Hisar Câmî'ine inşâsı bî-şübhe
Sühûlet verdi erbâb-ı vuzû'ya rûz-[u] şeb zîrâ
- d) İçince su gibi Cevdet dedim târihini zâhir
Bin üç-yüzde yapılmıştır bu şadırvân bî-hemtâ
Gurre-i Cemâziyü'l-âhire sene 1300

Hacı Mahmud Efendi, şadırvanın itmâmından sonra, buraya su verilmesiyle alâkalı, Muharrem 1301 (Kasım 1883) tarihli vakfiyesinde şöyle diyor: «... Bi-emrillâhi ta'alâ irtihâl-i dâr-ı beka eylediğimizde, Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa merhûmun medîne-i mezbûre (İzmir)'de vâki' bi'l-cümle evkâfı mütevellî kaymakamı olan zat, vakf-ı mezkûremize dahi mütevellî olup... hâsıl olan icâreden vakf-ı mezkûrun iktizâ eden mahâlleri ta'mir ve medîne-i mezbûrede Hisar Câmî-i şerifi meydanının garb tarafındaki şadırvan-ı cedide câri Köprülü-zâde vakfından olan ma'-i lezizin mukata'a-i seneviyesi itâ olunduktan sonra fazlasından sülüsü mütevellî olan zâta vazife olup, sülüsânı zikr olan şadırvan ile derûnuna câri ma'-i lezizin kanallarından ta'mire muhtaç olan yerlerine sarf oluna...». Muharrem 1301⁵¹.

Hisar Câmî'i, bugün dahi, İzmir'de şöhretini muhâfaza eden eski eserlerden biri olarak ayakta durmaktadır.

49 Meselâ bu âileden gelen Hacı Mehmed Efendi adında bir zât, H. 1308 (1890/91) yılında, İzmir, İl idâre meclisi üyesi olmuş; 12 Ekim 1311 tarihinde de Belediye reisliğinden istifâ etmişti. Bak, İbrahim Cavid, *Aydın Vâlâyetine Mahsus Sâlnâme*, H. 1308, s. 89; Râif Nezih, *İzmir Tarihi*, İzmir 1927, c. I, F. 17, s. 11.

50 Bu âile dahi, XX. yüz yıl başında, İzmir'de zenginliği ile şöhret yapmıştır.

51 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *I. Vakfiye Defteri*, s. 107.